FONOLOGIA BILINEARĂ ŞI ACCENTUL SECUNDAR ROMÂNESC

Ovidiu DRĂGHICI

Les efforts désespérés pour surmonter la linéarité viennent rappeler utilement et sensiblement aux linguistes que les facilités notationnelles ne font pas les évidences conceptuelles. (Patrik Sauzet)

1.0. O reprezentare a rostirii „ca un *şir linear de segmente concatenate* purtătoare de diferite grade de accent”(*UN*:257), aşa cum apare la generativişti (*VG*:26, *VM*:1) sau la structuralıştii clasici (cf. segmental / suprasegmental, *VF*:41; fonemică / prozodie, *IR*:74, *FF*:256), este o fonologie bilineară.

Atributul de *linear* este amintit mai ales pentru a pune în evidenţă „neajunsurile” fonologiei clasice, spre deosebire de unele teorii moderne, considerate mai adecvate, numite generic *fonologii cu trei dimensiuni*, *nelineare*, *multi-* sau *plurilineare* (*UN*:257).

Orice fonologie trebuie să fie, însă, lineară, dată fiind caracteristica fundamentală a semnificantului sonor (*SC*:88, *SL*:2). Chiar „tridimensionalitatea” unei reprezentări (*UN*:259) cum este fonologia *autosegmentală* (*VM*:4-8, *VG*:27-34) nu iconizează *natura* semnalului vocal (propagat radial – singurul aspect în care se poate vorbi de trei dimensiuni), ci este doar o însuşire a *schematizării* sau a metaforei caietului „înfoiat” (v. *VG*:26, *VM*:3); axa principală este în mod firesc *durata*, „restul” *spaţiului* fiind ocupat de puncte şi linii ce vor să reprezinte integrator „toate unităţile folosite în analiza fonologică” (*UN*:259).

1.1. Linearitatea (principiu legitimat de derularea în timp a semnalului vocal în ansamblul său) este uneori înţeleasă ca *şir* al segmentelor minimale distinctive (*IR*:46), situaţie în care apare ca o aproximare sumară, ca „o bază de simplificare a lucrurilor” (*IR*:57). De aceea diferenţele de durată, intensitate şi înălţime dintre segmente, şi chiar „pauzele” dintre acestea, sunt proiectate pe o *altă* linie (*FF*:243), cea suprasegmentală, ale cărei unităţi le „dublează pe cele segmentale, de care sunt inevitabil ataşate” (*IR*:57) sau care „se suprapun segmentelor vorbirii” (*AI*:75).

Astfel, se consideră că articularea integrală a semnificantului sonor (uneori se vorbeşte de semn, *FF*:243) presupune manifestarea *simultană* a două articulări: o articulare / linie segmentală şi o articulare „longitudinală” (*FF*:244) / „linie prosodică”, ultima fiind „un nivel superior” (*PL*:265) de structurare a emisiei vocale. Fără să întâlnim o explicitare figurativă a acestei conceptualizări – apărută ca o „ameliorare” a (mono)linearităţii – avem imaginea acestei ***bi****linearităţi* a semnului lingvistic rostit: două linii orizontale paralele.

1.2. Axioma saussuriană pare inadecvată (sau adecvată parţial) în urma „contaminării” unei proiecţii teoretice (şirul de foneme) cu o caracteristică intrinsecă a semnalului vocal (linearitatea). Însă „parametrii prozodici corespund fonaţiei înseşi” (*PL*:264) şi nu se justifică o linie suprasegmentală a unor unităţi care să reprezinte o „articulare suplimentară” (*GA*:22) sau care să „constituie un

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

cod secundar faţă de codul segmental, dar nu neimportant şi omisibil, mai ales dacă este vorba de aspectul vorbit[!] al limbii" (*IR*:57).

Însuşi maestrul genevez atrăgea atenţia asupra *aparentei* nonlinearităţi a semnificantului (sonor): „În anumite cazuri acest lucru [linearitatea] nu este evident. Dacă, de exemplu, accentuez o silabă, se pare că acumulez în acelaşi punct elemente semnificative [= purtătoare de informaţie] diferite. Dar e o iluzie: silaba şi accentul său nu constituie decât un act fonator; *în interiorul acestui act nu există dualitate* [s.n.], ci numai diferite opoziţii faţă de ceea ce se află în vecinătate" (*SC*:89).

Cealaltă direcţie în care a evoluat iluzoria „abandonare" a principiului saussurian presupune, nu o altă linie (prozodică), ci *suprapunerea* (v. *AS*:120) „încălecarea" (fr. *chevauchement*, *VG*:26, *SL*:1) segmentelor, unilinearitatea fiind „desfăcută" în reprezentări tridimensionale (v. *VM*:2-4).

1.3. Afirmaţia că „semnalul de vorbire variază în funcţie de două dimensiuni" (*PL*:264) nu contrazice principiul linearităţii, pentru că nu priveşte *natura* sunetului, ci vizualizarea artificială în cadrul experimental a ceea ce s-ar putea numi *fonometrie plană*.

Indiferent de felul filtrării semnalului în funcţie de parametrii acustici urmăriţi, există întotdeauna o axă *temporală* (orizontală). Pe axa verticală, *spectrală* sau *formanţială* pot fi iconizate (în sensul propriu al „fonografierii", scopul fiind să existe o legătură naturală (cauzală) între sunet şi imaginea lui) variaţiile (fiind vorba de *rostire*, nu există, în principiu, un semnal omogen) de *timbru*, *intensitate*, *ton* etc.

Pentru că particularităţile de „timbru" ale diferitelor secvenţe decupabile pe axa temporală sunt deja „incluse" în simbolurile tradiţionale (/a/, /e/, /r/ etc.), adevărata dificultate constă în surprinderea manifestării sistematice a variaţiei *intensităţii* şi *înălţimii*. Există analize ale domeniului suprasegmental al românei, a căror reprezentare grafică utilizează un procedeu de „mulare" a şirului de foneme pe sinusoida variaţiei tonului (v. *DM*, *HP*).

1.4. Modelul nostru (v. *DS*), din interiorul căruia analizăm problema accentului secundar în română, este o *fonologie bidimensională*, un analog formal al unor reprezentări fonetice experimentale. Este un model „al acumulării" ce postulează configurarea ierarhică, pe mai multe niveluri, a semnificantului sonor, în funcţie de repartizarea diferenţiată a intensităţii globale a semnalului. Ierarhia acestor niveluri la care se manifestă *contrastul de intensitate* constituie cea de-a doua axă a reprezentării, asemănătoare sub acest aspect *teoriilor metrice* (v. *VM*:8-12).

2.0. Pornindu-se, în general, de la o reprezentare segmentală a unităţilor minimale constitutive şi distinctive de la nivelul *cuvântului* (devenit un fel de prototip al semnului lingvistic), accentul în limba română este văzut în primul rând ca o caracteristică a acestui nivel (*TD*:10). Unităţile lexicale (izolate, bineînţeles – de aceea monosilabele „nu au accent") sunt obligatoriu accentuate. Se vorbeşte, desigur, şi de un accent *sintactic* (*TL*:75-77, *EL*), care, spre deosebire de cel *lexical* (*TL*:70), pare a fi obiectul unei alegeri semnificante în construirea unui enunţ

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

adecvat (*GA*:468). Accentul lexical este pus în legătură, ca realizare fonetică, cu *intensitatea*, cel sintactic – fie cu *înălţimea*, fie tot cu intensitatea (*IR*:174, *CE*:130).

2.1. Limba română are accent *liber* (silaba accentuată ocupă poziţii diferite de la un cuvânt la altul), spre deosebire de alte limbi care au accent *fix* (silaba accentuată ocupă aceeaşi poziţie în toate cuvintele). Cea mai frecventă pare a fi accentuarea paroxitonă. În flexiunea nominală este (cu puţine excepţii) *stabil*, iar în flexiunea verbală este *mobil* (formele flexionare sunt diferite şí / numai ca poziţie a silabei accentuate faţă de sfârşitul sau începutul cuvântului, *PR*:100, *OL*:290, *ŞA*:341, *AF*:156).

2.2. În contextul în care *funcţional* la nivelul expresiei sonore înseamnă de obicei *distinctiv*, o caracteristică des amintită a accentului este faptul că „poate avea rol fonologic" (*EL*); distinge cuvinte sau forme flexionare: (*DŞ*, *ŞA*:345, *SP*:132, *TL*:73). De aceea mai puţin amintită este funcţia principală a accentului, cea configurativă (contrastivă) (*FF*:265). În limbile cu accent fix ea este una de tip demarcativ (*MD*, *GP*:6), enumerativ (*CL*:107). În limba română ea are un aspect culminativ („identificăm segmentul", *FF*:265).

2.3. Concentrarea atenţiei asupra funcţiei distinctive a accentului a dus la încercări de abstragere prin proba comutării a unei invariante accentuale / trăsături distinctive. Cei doi membri ai unei asemenea corelaţii, „rostirea intensă : rostirea nonintensă" (*IM*:134, *GP*:6, *VF*:39), ar contracta aceeaşi relaţie (cu silaba / vocala), interpretare combătută prin simpla enunţare a legii contrastului de intensitate: o silabă este sau tonică sau atonă, *funcţie* de celelalte silabe cu care este articulată, cu care formează o unitate (*AS*:119, *IR*:173).

2.4. Dintr-o perspectivă mai formalizată, accentul (lexical) este considerat unitate suprasegmentală *intensivă* („caracterizează o singură silabă") în opoziţie cu intonaţia (unitate *extensivă*), care „caracterizează un segment fonic cu o extensiune mai mare decât o singură silabă" (*AF*:41-42). Silaba, ca unitate susceptibilă de a fi pusă în relief prin accentuare, se numeşte *unitate accentuabilă*, iar unitatea în limitele căreia se manifestă „funcţia accentuării" – *unitate accentuală* (*IR*:170, cf. *GP*:12). Cu câteva excepţii (*clitice*, „accentogene" sau nu, *IR*:172, *GA*:468) această unitate este identificată cu *cuvântul* (*DT*).

2.5. În cadrul unor anumite opoziţii terminologice, accentul *lexical* mai este numit şi *silabic* (*DT*), *fonetic* (*CE*:130), *tonic* (*DOOM*$_2$ cf. *IR*:174). Din perspectivă normativă acesta mai apare desemnat ca accent *tradiţional* (*PR*:103) sau *gramatical* (*TL*:93).

2.6. La nivelul enunţului se discută un accent, numit, după natura lui sau după rolul care i se acordă, *sintactic* (*DT*), *al frazei*, *ocazional* (*SP*:105), *tonic* (*IR*:174), *muzical* (*PR*:96), *melodic* (*DT*), *de intonaţie* (*CE*:130); *logic* (*FF*:262), *intelectual* (*AI*:79), *de insistenţă* (*SP*:133), *afectiv* , *emoţional* (*AI*:79).

2.7. Considerată, pe bună dreptate, un aspect fundamental al tiparului fonologic al unei limbi, văzut ca *normă*, prozodia limbii române beneficiază şi de o serie de *reguli* generale (pe lângă indicaţiile punctuale, prezente în majoritatea

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

dicţionarelor) privitoare la accentul lexical (v. *ŞA*), şi chiar la cel „sintactic" (v. *TL*:75-77).

3.0. Referirile la *accentul secundar în limba română*, în lucrările pe care le cunoaştem, se polarizează către două puncte de vedere opuse:

– definirea, descrierea şi exemplificarea manifestării acestuia;

– afirmarea inexistenţei acestuia în română (spre deosebire de alte limbi).

Descrierea accentului secundar ca fapt de limbă / vorbire românească, ca şi afirmarea inexistenţei acestuia, se structurează, mai mult sau mai puţin explicit, în jurul câtorva idei:

3.1. **Unitatea de referinţă**: cuvântul (v. *infra*).

3.2. **Caracterul (1) *obligatoriu* / (2) *facultativ* al apariţiei**:

3.1.1. „[...] *se distinge* [s.n.] un accent de intensitate secundar" (*DT*); „*există şi* [s.n.] un accent secundar" (*PR*:102); „[...] se observă că, pe lângă silaba care poartă accentul principal, *există* [s.n.] şi silabe care mai au un accent secundar mai slab" (*AI*:77).

3.1.2. „Cuvintele polisilabice pot avea *pot avea* [s.n.], pe lângă accentul principal mai puternic (forte), şi un accent secundar, mai slab" (*DOOM*$_2$:LI); „Cuvintele analizabile *pot avea* [...] două accente, unul principal – mai intens – şi altul secundar – mai puţin intens" (*OL*:291); „În cuvintele polisilabice, pe lângă **a**.[ccentul] principal, *poate apărea şi* [s.n.] un **a**.[ccent] secundar" (*EL*); „[...] fenomene suprasegmentale care *pot lăsa impresia* [s.n.] că se poate vorbi de două sau mai multe accente, dintre care unul este principal, iar celălalt (ori celelalte) secundar" (*IR*:174); „Accentul [ˌ] *apare facultativ* [s.n.] (în variaţie liberă cu [˳]). Un cuvânt ca *anastasimatar* poate fi accentuat [ˌanastasimaˈtar] sau [ˌanastasimaˈtar]" (*VF*:60); „Pe lângă accentul de bază, unele cuvinte *pot să aibă şi* [s.n.] unul sau mai multe accente *secundare*, de intensitate mai mică" (*SP*:133).

„Accentul secundar în cuvintele româneşti este doar incidental" (*TL*:91); „[...] un cuvânt are doar un accent" (*TL*:75); „fiecare cuvânt în română primeşte un singur accent" (*TD*:18); „un cuvânt are un singur accent de intensitate; al doilea accent, secundar, intervine doar în anumite cazuri speciale, de care, în principiu, se poate face abstracţie" (*FV*:23); „[...] l'existence d'accents secondaires en allemand, en hollandais, en anglais, ce qui semble n'être jamais le cas dans les langues qui comptent les syllabes (le portugais, l'espagnol, l'italien, le grec moderne, le bulgare, *le roumain* [s.n.], l'ukrainien, le russe)" (*TP*:222).

3.3. **Condiţii de apariţie**. Apariţia accentului secundar este pusă în legătură cu (1) *complexitatea* structurii fonologice şi / sau a (2) structurii morfolexicale:

3.3.1. S t r u c t u r a f o n o l o g i c ă:

3.3.1.1. *lungimea secvenţei fonice*: „în cuvintele polisilabice" (*EL*); „în cuvintele lungi" (*AI*:77); „cu multe silabe" (*DT*); „în cuvintele plurisilabice mai întinse, a căror structură depăşeşte 5-6 silabe" (*IR*:174); „atunci când numărul de silabe este mare" (*VF*:60); „intimidáre, al şáptesprezecelea (ambele cuvinte *nu* primesc accent secundar, deşi sunt mai lungi)" (*TL*:72).

3.3.1.2. *raportul cu silaba accentuată*:

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

3.3.1.2.1. *vecinătate imediată exclusă*: H. Tiktin (1905) „stabileşte regula că atunci cînd un cuvînt are mai mult de o silabă neaccentuată [,] cea care nu e în imediata vecinătate a celei accentuate [,] primeşte un accent secundar, deci: *mìnunát*, *culègătór*, *pásărè*" (*PR*:102). În afara lui *mìnunát* (pe care noi îl interpretăm ca #mî|nunàt#, v. *infra*) care poate fi considerat ca o actualizare a unei funcţii „stilistice, relevînd, de exemplu, insistenţă" (*CL*:108), ultimele două exemple reprezintă, într-adevăr, „o pronunţare cu totul neobişnuită" (*TL*:89). O asemenea rostire întâlnim şi într-un exemplu dat de *EL*: *sănătáte*.

„Regula" formulată de Tiktin corespunde unei realităţi *fonetice*, formulate din perspectiva unei fonologii bilineare. „În general, sînt mai puţin intense silabele care se află de ambele părţi ale accentului (silaba mai intensă) şi sînt, în mod alternativ, ceva mai mult sau ceva mai puţin intense cele care se găsesc dincolo de acestea două" (*CL*:107).

Ideea apare, cu diferite variaţii, în definirea (din punctul de vedere precizat) a accentului secundar: „un accent principal şi unul secundar, despărţite între ele prin silabe neaccentuate, ca în *pèrspicacitáte*" (*DT*); „în special atunci când [...] distanţa dintre prima silabă şi silaba accentuată este mare" (*VF*:60); „două silabe accentuate nu se prea sufăr una imediat după alta" (*PR*:102); „[...] situaţie absurdă în care avem două silabe succesive accentuate" (*TL*:72); „cu excepţia unor cuvinte compuse unde succesiunea pare posibilă: [ˌportˈhartă] [De fapt este #pórt|hàrtă#, cu tranziţie nelegată, pentru că altfel ar fi, cel mai probabil, #porhàrtă#]" (*VF*:60).

3.3.1.2.2. *poziţia faţă de silaba tonică*:

3.3.1.2.2.1. *anterioritate* (după exemplele analizate, pare a fi situaţia generală).

3.3.1.2.2.2. *posterioritatea*: exemplul dat de Tiktin se detaşează ca o rostire bizară: *pásărè*. De asemenea, „exemplul" *şáptesprèzece* (/ ˋ _ _ ˊ _ _ _ /) din *EL* este, credem, nerealist. Ar putea apărea, în aşa-numita accentuare contrastivă, atunci când „insistăm" asupra secvenţei /spre/. De pildă, în forma pe care ar avea-o în modelul nostru: #şápte|sprè|zéče# „adică nu #şápte|spr**ă**|zéče#". Credem că rostirea neutră, obişnuită, este #şàptespre|zéče#, rostire ce contravine „regulii" privind poziţia accentului secundar în compuse (cf. 3.3.2.4.).

3.3.1.3. *poziţia faţă de limitele cuvântului*:

3.3.1.3.1. *la începutul cuvântului*. Accentul secundar apare în această poziţie pentru că „în mod obişnuit accentul românesc stă pe partea finală a cuvântului, de obicei pe penultima silabă" (*TL*:71).

3.3.1.3.1.1. *pe silaba iniţială*. Pare a fi situaţia cea mai frecventă: „adăugau un accent secundar pe *prima* silabă a cuvintelor româneşti" (*TL*:72); „au adăugat în mod regulat accentul adiţional pe prima silabă în cuvintele cu mai multe silabe" (*TL*:72); „apare facultativ pe silaba iniţială a cuvântului, în special când numărul de silabe este mai mare" (*VF*:61).

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

3.3.1.3.1.2. *pe silaba a doua* (mai rar): „este posibilă şi accentuarea cu [ˌ] a celei de-a doua silabe: [ˌaˌnasˌtaˌsiˌmaˈtar]"; „a silabei postinițiale" (*VF*:60); „/amòrpropriu/" (*OL*:291).

3.3.1.3.2. *la sfârşitul cuvântului*: pásărè (cf. 3.3.1.2.2.2.).

3.3.1.3.3. Dacă acceptăm exemplul din *EL* discutat mai sus, acesta ar constitui un caz de apariție a *mediană* a accentului secundar: / ` _ ´ _ _ _ /. „Dans la plupart des langues les syllabes voisinant immédiatement avec la syllabe accentuée sont les plus faibles, et *l'écho d'accent* [= accent secundar, s.n.] tombe *deux syllabes avant ou après* [s.n.] l'accent lui-même" (*GP*:53).

3.3.2. S t r u c t u r a m o r f o l e x i c a l ă (şi sintactică)

„Cuvintele simple au un singur accent" (*OL*:291); „Distribuția accentelor [ˌ] şi [ˌ] este legată de structura *cuvîntului*" (*VF*:60); „locul accentului *nu* este deci condiționat de funcțiunea morfologică sau sintactică, ci de cadența dată de urmarea cuvintelor [...] accentul secundar este de natură *prozodică* [s.n.]" (*PR*:102).

3.3.2.1. *în cuvinte derivate* (ca procedeu de evidențiere a prefixului): „dèzrădăcinàre, rèintegràre"; „Negația sub forma prefixului *ne-* poate fi neaccentuată, ca majoritatea prefixelor, sau poate fi accentuată: *néhotărât* [De fapt, nu /_ ` _ _ _ /, cf. *pàtimilor*, ci #nè|hotărît#]" (*TL*:74); „În situații determinate au accent şi unele prefixe: *răs-* din *răsştiut*, *răsstrăbun*, *răssuna*" (*OL*:291).

3.3.2.2. *în cuvinte compuse*:

3.3.2.2.1. propriu-zise: „bàrbă-látă, ùntdelémn, şàptezéci" (*PR*:102); „/bùnăstáre/ (bunăstare), /dùpamiázǎ/ (după-amiază)" (*OL*:291); „dar chiar în cuvinte compuse ca *şápte* + *zéci* = *şaptezéci* în care părțile componente pot fi cuvinte de sine stătătoare – având fiecare accentul său propriu – în cadrul cuvântului compus rămâne un singur accent" (*TL*:72); „De asemenea, interesează accentul care arată că avem a face cu o unitate în cazul compuselor de tipul: *miérte-fierte*, *gáta-gata*, *tálmeş-balmeş*, *fúga-fuga*, deoarece ambele componente au un singur accent" (*GA*:468)

3.3.2.2.2. tematice: „càrdiovasculár" (*OL*:291).

3.3.2.3. *în locuțiuni*: „/áltădàtă/ este transcrierea locuțiunii adverbiale *altă dată*, scrisă cu blanc" (*OL*:291).

3.3.2.4. În compuse este menționat ca accent al *primului* element: „la rolul de accent secundar scade cel din primul cuvînt al vorbelor compuse" (*PR*:102); „cuvintele formate cu elemente de compunere au accent principal pe componentul al doilea şi secundar pe primul [aspect ignorat de $DOOM_2$]" (*OL*:291).

3.4. **Mai multe accente** (secundare şi principale):

3.4.1. mai multe accente *secundare*: „în cazul unor cuvinte plurisilabice mai întinse [...] apar fenomene suprasegmentale care pot lăsa impresia că se poate vorbi de două ori mai multe accente, din care unul este principal iar celălalt (ori celelalte) secundar[:] *ànastàsimatàr*, *lìmfogrànulomatòză*. [modul de notare ocoleşte

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

distincţia accent principal / accent secundar]" (*IR*:174); „astfel, în cuvinte compuse sau derivate avem adeseori cîte un accent pe ambele elemente ale cuvîntului, de exemplu *rádioteleviziúne* [...]" (*AI*:77); „cuvîntul poate primi (facultativ deci) mai multe accente [ˌ] care se succed, alternând cu unul sau două accente [˚]: [˚a ˌnas ˚ta ˌsi ˚ma ˈtar]" (*VF*:60). În lista $DOOM_2$ asemenea cuvinte au un singur accent!

3.4.2. *două* accente *principale* (lucru ce nu pare inadecvat într-o reprezentare – bilineară – a rostirii ca un şir de silabe): „/áltădátă/, cu două accente principale, este transcrierea unei îmbinări libere [De fapt, ori #áltă|dàtă# ori #àltă|dátă#]"; „există [...] *accente duble*, în afect, în exclamaţii: ḿinun*á*t [cf. notarea corectă a lui Tiktin, ca şi retranscrierea (ilustrativă pentru lejeritatea cu care se vorbeşte de două accente *principale* în aceeaşi unitate... accentuală) exemplului dat de acelaşi lingvist: culegător]" (*TL*:71). Odată ce vorbim de *articulare* (ceea ce presupune un *contrast*) şi nu de un *şir* de silabe, două accente nu pot „caracteriza" aceeaşi *unitate*. Şi Puşcariu vorbeşte de două accente principale, în afect, „în înjurături": *ḿinunát*, *dúmnezéul lui!* (*PR*:105).

3.5. **Formă lingvistică** sau **fapt de substanţă**:

3.5.1. Se afirmă că accentul secundar *distinge* între (v. *OL*:291-292):

3.5.1.1. *îmbinare liberă* / *îmbinare stabilă* / *cuvânt compus*:

a) /áltădátă/, „o altă informaţie" – două accente principale;

b) /áltădàtă/, locuţiune adverbială – un accent secundar şi unul principal;

c) /altădátă/, adverb compus „cândva" – un singur accent. Cf. „*altădată* (adv.) áltădată / altădátă" (*TD*).

3.5.1.2. „un verb de *paronimul* său [situaţie izolată]": rắssuná vs. răsuná.

3.5.1.3. un compus *specializat* de unul devenit *uzual*: tèlecomunicáţii vs. telefón [cf. însă 3.3.1.1.].

3.5.1.4. O aparentă opoziţie binară, extrasă din prima distincţie: „accentul secundar diferenţiază un compus de o îmbinare liberă": /bùnăstáre/ şi /búnăstáre/, respectiv [cf. însă 3.5.1.1.].

Credem că compuse precum *bunăstare* se rostesc (1) #bunăstàre# iar sintagme precum cea paronimă – (2) #bùnă|stáre# sau (3) #búnă|stàre#. Anumiţi lingvişti (*GI*:38, *IR*:176) implică în distincţia 1 : 2 / 3 *tranziţia deschisă*, iar pentru 2 : 3 vorbesc de *accent sintactic* (*PR*:105, *TL*:75). Noi interpretăm distincţiile din aceste situaţii (şi există manifestarea unei funcţii distinctive aici, indiferent cât „cântăreşte" această diferenţă în planul conţinutului) ca (v. *DS*: 151):

1 : 2 = *UA* : *UR*, nivel diferit de realizare a semnificantului;

2 : 3 = /_ ˋ _ ˊ/ : /_ ˊ _ ˋ/, schemă ritmică diferită.

3.5.2. „Pe plan fonetic gradele de proeminenţă pot fi, se înţelege, mai multe, dar din punct de vedere structural (fonologic) nu există decât silabe accentuate şi neaccentuate" (*AS*:119-120); „Accentul secundar nu are la noi un rol funcţional, ca în limba germană, unde există o deosebire semantică între *úbersètzen* „a traduce" şi

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

ùbersétzen „a trece peste o apă”. De aceea, poate, „nu e prea distinct în română” (*PR*:102); „ce qui est phonologiquement essentiel pour les langues à accentuation libre, c’est premièrement que cette mise en relief n’a lieu dans chaque mot qu’à un seul place, de sorte que le prosodème (ou la partie du mot) en question domine tout les autres prosodèmes du même mot.” (*TP*:221); „la présence d’une syllabe accentuée suppose nécessairement que toutes les autres syllabes sont inaccentuées : le trait « accent » ne peut se manifester plus d’une fois” (*GP*:10).

3.6. **Rostire standard / nonstandard**

3.6.1. Înţeles ca accent al *cuvântului* („simplu” / derivat / compus; „lung” sau nu), accentul secundar nu este, în mod direct, explicit, obiectul vreunei indicaţii ortoepice, cu atât mai mult cu cât apariţia lui este văzută ca *facultativă* (v. 3.1.2.).

3.6.2. Acceptarea unei funcţii distinctive ar implica şi o anumită *regularitate* a manifestării accentului secundar: „Distribuţia accentului principal şi secundar şi a accentului unic reflectă statutul dat de vorbitor unor secvenţe pe care le consideră analizabile (îmbinări libere) sau neanalizabile (îmbinări stabile)” (*OL*:291).

Văzută în felul acesta şi corespunzând oarecum unui aspect al *sistemului*, rostirea cu accent secundar s-ar putea „cristaliza” într-o *obişnuinţă* (= normă?) încadrabilă în influenţa univocă *scris* → *rostit*: „S-ar putea ca existenţa mărcilor grafice (cratimă şi blanc) de diferenţiere în scris a acestor categorii să impună vorbitorului analiza cuvântului: ceea ce apare în accentuare ar putea fi o marcă fonetică” (*OL*:291).

Fiind un dicţionar parţial ortoepic, în care unitatea de referinţă a „rostirii” este *cuvântul* ca secvenţă de grafeme şi / sau cratime şi / sau [!] blancuri (cf. **bună voie** (veselie) s. f., art. *bunăvoia*, g.-d., art. *bunăvoiei*), delimitat de... blancuri, $DOOM_2$ ignoră programatic acest aspect:

„**altădată** (odinioară) adv. [;] **altă dată** (în altă împrejurare) loc. adv.” Sintagma *altă dată* („o altă informaţie”) face parte din categoria celor care nu sunt indexate (cf. însă ***bună stare** (stare bună) adj.+s.f. (totul este în stare ~). Alăturarea ei ar fi irelevantă pentru problema discutată aici, din moment ce modul de notare (sublinierea literei vocalice = accent principal / dublă subliniere = accent secundar) *indică* două accente „principale”. Astfel că cele două semne (locuţiunea şi sintagma), *heterofone* în *OL*, ar fi omonime.

3.6.3. Deducem din afirmaţiile reproduse sub 3.3.2.4. că, deşi facultativ, accentul secundar, odată realizat, *trebuie* să marcheze *primul* element al compuselor.

Lăsând la o parte posibilitatea inversă, aceea de rosti „emfatic”, cu accent principal pe primul element şi cu accent secundar următorul (sau următoarele!), posibilitate actualizată *funcţional* (chiar dacă mai puţin frecvent, dar – mai important – în enunţ) şi nu în „rostirea” unei intrări de dicţionar, această regularitate ar putea face obiectul unei standardizări explicite a *rostirii cuvintelor compuse*.

$DOOM_2$ nu formulează însă o asemenea normă, deşi accentul secundar, (acolo unde este notat) apare doar la primul element.

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

3.6.4. Dacă raportul poziţional între accentul principal şi cel secundar (în funcţie de structura morfolexicală a semnului) nu este reglementat, sunt notate „la cuvintele compuse scrise cu cratimă [...] atât accentul compusului (chiar dacă este plasat pe un component monosilabic), cât şi accentul fiecărui component polisilabic: **arg̲int-v̲iu**" (*DOOM*$_2$:XV) .

Tehnica notării şi renunţarea la conceptul de accent secundar (tocmai!) în aceste situaţii nu ne lămureşte dacă este vorba de un accent unic (#arğintvìu̯# sau, mai degrabă #arğim̯vìu̯#) sau dacă acest „accent al compusului" este unul „principal" (#arğínt|vìu̯#).

Dacă punem alături două cuvinte precum **câ̲ine-l̲up** şi **A̲nul Nou**, deducem că „accentul compusului" în primul este pe *lup* pentru că, deşi monosilabic, are notat un accent, iar în al doilea, pentru că componentul monosilabic nu are accent [oare?], este pe *Anul*. În schimb, care este accentul compusului într-un cuvânt precum **apă-ne̲agră**? Este un accent unic: #apănea̯gră# (ca în #albăstrea̯lă#, adică /_ _ ˋ _ /)? Credem că mai degrabă avem #ápă|nea̯gră#, şi nu pentru că ar fi mai uşor de rostit, ci pentru că se manifestă aici aceeaşi conştiinţă a cuvântului care ne „împiedică", de pildă, să rostim #álbăs|trea̯lă#.

De asemenea, tot structura planului conţinutului, actualizată sau nu într-o *situaţie*, „impune" schema ritmică /_ˊ ˋ_ / mai degrabă decât / ˋ_ _ˊ/, „neagră" fiind elementul important.

Lăsând la o parte experienţa rostirii / auzirii, doar plecând de la acest aspect putem deduce, de pildă, accentul / accentele unor sintagme (indexate şi încadrate morfosintactic, din motive ortografice, desigur) precum: **a̲pă pla̲tă** (s.f. + adj.), **a̲pă de var** (s.f. + prep. + s.n.). Ultimul este, cu siguranţă, #ápă|devàr# sau, mai rar, în tempo rapid, #apădevàr#. Într-o „citire greoaie" ar putea fi #ápă|dé|vàr#, dar în niciun caz #àpă|devár# sau #àpădevar#, cum sugerează accentul „lexical".

Notarea consecventă a accentului *lexical* (**a̲pă**), amestecat cu un accent *al compusului* (**a̲pă-ne̲agră**) şi cu ignorarea unui accent „al sintagmei" (**a̲pă de plumb**) – deşi semnificantul sonor al unităţilor din ambele categorii de semne înregistrate se realizează cel mai adesea printr-o *unitate ritmică* – ilustrează limitarea DOOM$_2$ la o „ortoepie lexicală", aspect firesc pentru un dicţionar (în corpus şi tehnică) preponderent *grafonomic* şi consecutiv fonologiei bilineare consacrate.

3.6.5. Pe lângă elementul de noutate faţă de *DOOM*, accentul compusului, care implică indirect conceptul de accent secundar, *DOOM*$_2$ continuă indicarea acestuia, precizând că este notat „la un număr mai mare de cuvinte, la care se fac mai frecvent greşeli în această privinţă" (p. XV), „[...] numai la unele formaţii cu elemente de compunere la care se pot produce ezitări sau confuzii" (p. C).

Caracterul *facultativ* al accentului secundar reiese din definirea acestuia: „Cuvintele polisilabice pot avea, pe lângă accentul *principal* (forte), mai puternic, şi un accent *secundar* (mai slab)" (p. LI). De aici înţelegem că greşelile „frecvente"

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

nu se referă la rostirea *fără* accent secundar, ci (deducem) la *mutarea* accentului „independent" al primului element cel puțin bisilabic.

De pildă, **autovehicul**. Norma nu selectează una din următoarele două rostiri realizabile, (1) #autovehìkul# şi (2) #áuto|vehìkul#, în sensul că ar recomanda-o pe cea de-a doua, ci combate, implicit, rostirea frecventă (3) *#aúto|vehìkul#, ca şi pe cea *#aùto# pentru #àuto# (cf. **auto** (*a-u*) adj. invar.). La fel #baktério|lògik# **bacteriologic**, despre care trebuie să presupunem că se aude şi #báketrio|lògik# (cf. **bacterie**).

E greu de crezut, însă, că s-ar putea greşi în cazul lui **aerodinamic** (v. *aerodinamic*, p. LI) şi mai ales în cazul lui **aeroport**. Acesta din urmă, ca şi **autobuz**, **heterofon** ş.a., se realizează (în afara „analizei" sau, particular, a „insistenței") ca *unitate accentuală*: #autobùz# ca şi #autonòm#. Rostirea #aúto|bùz# este rară, o dovadă în plus că aşa-numitul accent secundar este *explicabil* prin caracterul analizabil al secvenței şi nu *impus* de acesta.

Cuvinte de tipul lui *autobuz* sunt „mai puțin polisilabice" decât, de pildă, (1) **instituționalitate**, (2) **limfogranulomatoză** sau (3) **interdisciplinaritate** care nu au notat niciun accent secundar. Criteriile nu sunt, deci (v. *supra*):

– numărul mare de silabe (1);
– caracterul de cuvânt compus (2);
– statutul de derivat („lung") cu prefix (3),

ci posibilele greşeli în *accentuarea formantului inițial*, astfel că $DOOM_2$ *nu normează* accentul secundar, ci doar „accentul".

3.6.6. În schimb, indicând, fie şi „la alegere", pronunțarea **autobuz** [#áuto|bùz#] suntem foarte aproape de rostirea *#àutobuz# (cf. #pàtimile#), adică tocmai de „deplasarea accentului spre începutul cuvântului" (p. LI), despre care, firesc, tot $DOOM_2$ spune că „trebuie evitată".

Acest accent secundar, manifestat de fapt la nivelul *enunțului*, pare a fi, într-adevăr, originea unei tendințe care afectează o caracteristică de primă importanță a oricărei limbi:

„Distorsiunea accentuală constatată în comunicarea actuală rezultă dintr-o utilizare deviantă a accentuării emfatice, care se manifestă prin e x c e s (ceea ce duce, de altfel, la anularea efectului de „evidențiere"), dar mai ales prin plasarea accentului emfatic pe p r i m a silabă a cuvântului indiferent de structura lui tonică [...]; prin frecvența sa în vorbirea spicherilor, care prin masiva lor prezență se constituie în „model" de exprimare, fenomenul devine periculos, afectînd tiparele intonaționale ale limbii române, dar şi, mai ales, structura accentuală a cuvintelor" (*GC*:223).

„Spicheri de la posturile de radio străine (persoane doar cu nume româneşti, dar fără simțul înnăscut al limbii) şi chiar spicheri şi reporteri de la radio şi televiziunea română [...] adaugă un accent secundar pe *prima* silabă a cuvintelor româneşti [...]. Dar prin mass-media greşeala se răspândeşte în întreaga țară, ceea ce reprezintă un mare pericol pentru specificul pronunțării româneşti" (*TL*:72-73).

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

3.6.7. De aceea această rostire „cu accent secundar" este considerată *nonstandard*:

– o rostire *incidentală* (spre deosebire de engleză – D. Chiţoran, *ap. TL*:91). Având acest aspect, nu poate fi o *tradiţie* (= normă) şi, cu atât mai puţin, un „loc" în *sistemul* fonologic; un aspect al „vorbirii afective" (*SP*:133) irelevant pentru standard.

– o particularitate *regională* (Transilvania) (*TL*:91);

– în ambele situaţii, o *influenţă străină* (maghiară şi germană) (*TL*:72);

4. Considerăm că raportarea *accentului* la *cuvânt* sau *frază*, demers specific unei fonologii *bilineare* preponderent lexicale, este expresia unui amestec de planuri, generator de dificultăţi în interpretarea şi reprezentarea unităţilor funcţionale ale expresiei sonore. De asemenea, slăbirea contrastului către extremele unităţii accentuale (nu ale cuvântului!) este un fapt de *substanţă* ce nu îşi are locul într-o descriere a *formei* expresiei sonore. Cu atât mai puţin într-un demers *normativ*, pentru că vorbitorul (în afara situaţiilor – restrânse – când „analizează" rostirea) nu este conştient de schema accentuală (ca şi de cea silabică). Şi în niciun caz de o „imperfecţiune" a acesteia: diferenţa de intensitate între silabele neaccentuate. Percepe, însă, *forma* în actualizări precum *veselă*, asociată mental sau contextual cu *veselă*. O silabă „mai puţin neaccentuată" decât celelalte, aflată „la marginea" cuvântului, nu va face niciodată obiectul unei *tradiţii*. De aceea o *prescriere* în acest sens este inutilă. Mai mult, ea poate avea un efect opus motivării.

BIBIOGRAFIE

AF Avram, Andrei, *Sur les types d'alternances phonologiques accentuelles en roumain* în RLL, XLII, no. 3-4, mai-août 1998, p. 155-158.

AI Poghirc, Cicerone, *Accentul şi intonaţia* în Al. Graur, (coord.), *Introducere în lingvistică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p.75-80.

AS Avram, Andrei, *Studii de fonologie romanică*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2000.

CE Calotă, Ion, *Mică enciclopedie a românei corecte*, Bucureşti, Editura Niculescu, 2001.

CG Guţu Romalo, Valeria, *Corectitudine şi greşeală. Limba română azi*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000.

CL Coseriu, Eugenio, *Introducere în lingvistică*, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1995.

DM Dascălu-Jinga, Lucreţia, *Melodia vorbirii în limba română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

DOOM Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, EARSR, 1989.

DOOM$_2$ Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al.

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

Rosetti", *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

DT Constantinescu-Dobridor, Gheorghe, *Dicţionar de termeni lingvistici*, Bucureşti, Editura Teora, 1998, *accent* s.v.

DS Drăghici,Ovidiu, *Un posibil model funcţional al semnificantului sonor în româna actuală*, in *Analele Universităţii din Craiova, Seria Ştiinţe filologice. Lingvistică*, XXIV, Nr. 1-2/2002, p. 149-152.

DŞ Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, *Accent* în Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, [Bucureşti], Editura Nemira, 2001, *s.v.*

EL Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, *Accent* în Marius Sala, (coord.), *Enciclopedia limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001, *s.v.*

FF Ionaşcu, Al., *Fonetica şi fonologia* în ****Tratat de lingvistică generală*, Bucureşti, EARSR, 1972, p. 239-266.

FV Funeriu, I., *Versificaţia românească. Perspectivă lingvistică*, Timişoara, Editura Facla, 1980.

GA Popescu-Marin, Magdalena, *Accentul*, *intonaţia*, *pauza şi ritmul* în Academia Republicii Socialiste România, *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1966, p. 468-482.

GI Gleason, H.-A., *Introduction à la linguistique*, Paris, Librairie Larouse, 1969.

GP Garde, Paul, *L'Accent*, Paris, PUF, 1968.

HP Horezeanu, Mihai, *O pragmatică contrastivă a intonaţiei în engleză şi română*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2004.

IM Ionescu, Emil, *Manual de lingvistică generală*, Ediţia a II-a, [Bucureşti], Editura ALL, 1997.

IR Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.

MD Mounin, George (coord.), *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, PUF, 1974, *accént*, s.v.

OL Şuteu, Flora, Şoşa, Elisabeta, *Ortografia limbii române. Dicţionar şi reguli*, Bucureşti, Editura Floarea Darurilor / Saeculum I.O., 1996.

PL Boulakia, Georges, *Prozodie lingvistică* în Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Bucureşti, Editura Babel, 1996, p. 264-278.

PR Puşcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II „Rostirea", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994.

SC de Saussure, Ferdinand, *Curs de lingvistică generală*, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)

SL Sauzet, Patrick, *Linéarité* în „Recherches linguistiques de Vincennes", n°28: La linéarité, http://rlv.revues.org.

SP Ciobanu, Fulvia, Sfîrlea, Lidia, *Cum scriem, cum pronunţăm corect*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970.

ŞA Şoşa, Elisabeta, *Româna ca limbă străină – accentul*, în „Ion Coteanu. In memoriam", volum îngrijit de Doina Negomireanu, Craiova, Editura Universitaria, 2000, p. 341-347.

TD Tătaru, Ana, *Dicţionar de pronunţare a limbii române – Romanian Pronouncing Dictionary – Rumäniches Aussprachewörtebuch*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999.

TL Tătaru, Ana, *Limba română. Specificul pronunţării în contrast cu germana şi engleza*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.

TP Troubetzkoy, N. S., *Principes de phonologie*, Editions Klincksieck, Paris, 1970.

UN Boulakia, Georges, *Unităţi nesemnificative* în Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Bucureşti, Editura Babel, 1996, p. 250-263.

VF Vasiliu, Emanuel, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965.

VG Van der Veen, L. J., *Phonologie generative plurilineaire*, http//www.lesla.univ-lyon2.fr.

VM Vaissière, J., *Les phonologies multilinéaires*, http//www.cavi.univ-paris3.fr.

RESUME

La présence du concept d'*accent secondaire* dans des ouvrages descriptifs ou normatifs du roumain est l'effet de la phonologie dite *bilinéaire*. Parce que « la chaine », projection théorique du signifiant sonore, est prise comme réalité de la parole, établir un rapport entre l'accent et mot ne semble pas inadéquat.

BDD-A4454 © 2005 Editura Universitaria
Provided by Diacronia.ro for IP 3.235.77.69 (2024-08-14 08:27:31 UTC)